

PER SONA, AVAGY AZ ŐSZINTESÉG MASZKJA

Márai Sándor: *Füves könyv*
Akadémiai–Helikon, 1991. 137 oldal, 275 Ft

Amikor Márai rögtön indításképp siet leszögezni, hogy amit olvasni fogunk, az feltétlenül őszinte lesz, már nagyjából tudni lehet, hogy a könyvben az „irodalmi” gesztusok lesznek túlsúlyban, abban az értelemben, ahogyan Ady használta e szót Kosztolányi első verseskötetének beátlatában és beátlataként. Talán tudatos, talán nem: az ajánlás egyik címzettje, Montaigne csaknem szóról szóra e szavakkal kezdi az ESSAYS-t, és ugyan-ez áll Rousseau VALJOMÁSAI-ra is. Természetesen *mindhárom* mű vallomás, ahol is confessio és consolatio szétválaszthatatlanok: a feltárulkozást a vigasztalás vágya, a vigaszt pedig vigasztaló és vigasztalt lényegi azonosságának felismerése hívja életre. Montaigne követőjének – akitől pedig a formát átvette – mégsem nevezhető Márai. Montaigne korszakos tette nem a forma feltöredezése, hanem az, ami e töredezettséget megmúntázta: az elvet, hitet, tudást, ismeretet elvető feltárulkozás annak érdekében, hogy személyének magjához közvetlenül férjen hozzá. Csakhogy nínél inkább erősödnek a másoktól való különbözőségei, Montaigne nálánál inkább tárul fel valamennyiünk közös sorsa, melynek vigasza épp egyszerűségünkben való közösségünk lehet. Montaigne halatlan merészsege abban állt, hogy nem nyújtotta eszmék és meggyőződés fogódzóját önmaga megismeréséhez, hanem épp megfoghatatlanságában tárta fel magát. Márai ellenben a FÜVES KÖNYV-ben elkövette azt a súlyos hibát, hogy „a pillanatba való fejezvény” (Hamvas Béla) műfajába eszmét csempészett.

Márai sztoicizmusa sokféle mottóval illethető, amúgy is inkább, hiszen mottókkal éppén ő szolgál minduntalan. Komor és egysíkú szellemi táj tárul előttünk, melyben „mindig tovább kell menned, hiszen vándor vagy” (15. o.), habár „sokféle csábítás ér útközben, hogy megbíhgy” (14.). Minden érték mulandó, „kőd csak, a valóságok lehellel elfűjja egy napon” (82.). Ezért nem szabad semmi viszonylagoshoz tapadni, és a mulandó értékektől az élet örök

kérdéseire bármiféle végleges választ várni. Az egyetlen, ami létezik, az ember; „*tuljau, hogy szived mélyén léged csak az ember érdekel*” (68.), aki, mármint az ember képviselését magára vállaló „*tró ne reméljen a világtól semmit*” (89.); óvja magát bölcsen a szélsőségektől. És vállalja emelt fővel örök magányát, melyre sorsa kárhoztatja.

Miért nem tudok hinni Márai sztoicizmusának (legutóbbis annak, amely a FÜVES KÖNYV-ben más műveinél lényegesen erőteljesebben tolul előnk)? Mindenekelőtt azért nem, mert ezt a sztoicizmust nem kifejezi, vagyis megvalósítja, hanem elmondja, vagyis demonstrálja. Márai tudja ugyan, hogy „*Nem elég azt mondani, »pardon«, ha lábára lépünk valakinek. Így is kell érezni: »Pardon« – s ez már sokkal nehezebb*” (135.); ám a következtetést saját művére mintha elmulasztotta volna levonni. Ha az, amit Márai mond, meg volna csinálva nem irodalomná, hanem irodalommal, könyvét a nagy művek között kellene számon tartani (ott, ahol Montaigne-ét). A nagy köz-helyekből azonban akkor válik igazság, ha nem róluk frak, hanem őket írják.

Mert amikor tízedszer bukkan elő, hogy mindenről le kell mondani, és semmihez sem szabad tapadni, és egyedül kell maradni, és le kell tenni a „*hiú szerepek*” álarcát: akkor gyanú ébred bennem. Aki emyire hevesen írja fel lemondását, vándor voltát és póre magányát, az talán túlságosan is lekötölezettje ama viszonylagos értékeknek, melyek elvetésére felszólt. Talán alkataival ellenkezett, hogy lemondjon a kisértésről, „*mely barátságot, szenvedélyt, bizalmasságot, kölést ígér*” (98.); és talán a felülemelkedéért folytatott sikertelen küzdelme feletti kétségbeesésében és tehetetenségében írta le mindazt, amit ha meglesz, vagyis az életben és a tényleges műben valóst meg, már meg is nyerte e küzdelmet. De hát így is van ez rendjén: mindnyájan kétségbeesettek és kiszolgáltatottak vagyunk. Ám miért kellene mégis hősnek látszanunk? Márai egyfelől valóban a mulandóság állandóságát érzékelteti, esakhogy az értékszemmisség katarziszt a másik oldalon a művészlét arisztokratikus elzárkózásának hübrisze érvényteleníti. Ez az a mozzanat, amely a meghirdetett őszinteséget leleplezi. Az az őszinteség, amely különbözősége épül, felettebb törekény lesz; ha itt van még „*kint*”

és „bent”, ha van „én” és „ők”, akkor az ilyen őszinteség hitelét veszti, és kiderül róla, hogy csupán pótszer, és sokkal inkább áll az író, mint a vigasztalándók szolgálatában.

Márai az őszinteség érdekében végső pontot keres, ahogyan a világ illúzió volta maradéktalanul feltárul. Csakhogy a különbözős és az elzárkózás soha nem lehet végpont: semmi, ami különbözik, nem lehet végleges. Aki valóban elszakadt „a hús völgyének” kísérteitől, az rendszerint nem sztoikus. Aki a világot felülről szemléli, aki a lemondásról nem beszél, hanem csinálja: az derűs; ahogyan szelíd derű lengi be az EGY POLGÁR VALLOMÁSAI-nak lapjait is. Pedig az előjelek mást mutattak: a regény értékhorizontján még csupán egy társadalmi réteg és annak kultúrája áll, a FÜVES KÖNYV-ben viszont a polgárság perspektíváját az emberiség és a világegyetem perspektívája váltja fel. A regény szeretetteljes derűjét mégis radikálisabbnak és könyörtelenebbnek érzem a könyörtelenség minden retorikus meghirdetésénél: az igazi felülemelkedést sosem tagadás, hanem elfogadás és megértés előzi meg. Ezt az emelkedett, mégis emberközeli távolságtartást a FÜVES KÖNYV-ben éppen a távolságtartás kategorikus meghirdetése akadályozza meg. Márai polgárságapológiájában megcsillanhatott derűs humanizmusa, a tömény humanizmus közegében azonban elsikkad az esendőség iránti megértés.

A lemondás és a derű egylenyegűsége ismét Kosztolányi citálására kényszerít. Az „irodalmi” Kosztolányi ugyanis élete végén összetörte „*elefántcsonttoronyát*” (amely kétségkívül „*még mindig tisztább hely, mint egy pártiroda*”, írta éppen az Ady-revizió körüli támadások keresztútjében), és a szenvedők, elesettek tömegével vállalt közösséget. Ez az életmű sakkasztábláján látszólag váratlan lépés az, mely számomra mégis a mű egészének végső értelmét nyújtja, és a sokat kárhozottat „ön-célú formajátékokat” hitelesíti. Éppen e gesztussal nyitott utat Kosztolányi az utolsó versek „*részvéttlen, derült*” magasának, ahonnan élet és halál, igaz és hazug immár egybelátható, és ahonnan a világ varázs volta közvetlenül tapasztalható meg. Márai is leírta ugyan: „*már a létezés lénye is csodaszervi*” (115.), – de itt ez csak egy mondat maradt, semmi több. Márai utolsó szava az ember és a halál.

Világa poláris, e világ mozgatóereje a tagadás, ám a megtagadott helyére nem tud mást állítani, mint egy eszmét. Pedig Esti Kornél mintha egyenesen neki címezte volna ars poeticáját: „*Ne mondd te ezt se, azt se, hamist se és igazt se... s kacagd ki a buzdóli, kinek a mély kell*”

Az uralkodó érzés, amelyet a FÜVES KÖNYV bennem végül is maga után hagyott, a terjengő, parttalan szomorúság, de nem a Márai sztoicizmusából adódó, hanem sokkal inkább írói alkata felett érzett rezignáció, amely alkatnak e könyv szomorú foglalata. Őszinte és elkeseredett küzdelem folyik itt az őszinteségért, amelynek áthághatatlan akadálya éppen az őszinteség görcsös akarása. Máraiban hihetetlen morális tartás feszül, és óriási morális energia munkál, amelyeket azonban itt nem tud az alkotó folyamat csatornáiba terelni, és sértődött heroizmusának ez legalább annyira forrása lehet, mint elvei. Márai mindent tud, amit egy meg nem alkuvó és következetes gondolkodónak tudnia lehet, csak az utolsó lépést nem: hogy az eszmék morális terhét annak, aki az abszolútra vágyik, le kell tennie. Nála nem az a baj, hogy nem tud a magasba lendülni, hanem éppen, hogy nem tud a magasból lejönni, hogy mondandóját földi anyagból gyúrja ki, ne pedig testetlen, absztrakt mivoltukban deklarálja azokat. Ez az absztrakció, vagis inkább az elvontság-konkrétság közötti áldott egyensúly keresésének hiábavalósága Márai írói alkatának diszharmóniája. Ennek az absztrakciónak hidege az, amely mint Máraival csak mostanában ismerkedőt e könyvből már az első pillanatban arcul csapott; mintha rideg csarnokokban kószalna az ember, egy meghitt zug minden reménye nélkül, ahol legalább egy percre meghúzhatja magát. Az őszinteség mögött húzódó ragaszkodás egyben a szószékhez való tapadás is: e szószék az, ahová Márai saját magát állította, és ahonnan most őszinte igyekezete ellenére sem tud már lejönni, hogy pokolra menjen. Őszinte hangütése mintha az elfojtott pátoaszt helyettesítené, amely azonban bármikor felszínre törhet, és olykor felszínre is tör, ahol is az írónia kihunyt tűzhelyében már-már a komikum kezd parázslani: „*Aki az igazat mondja, tüztengeren halad át... Az író mindig máglyán áll kassé.*” (110.) Ám e máglya mintha mégsem hozná el az áhított megváltás melegét: Márai

azzal, hogy mindenáron felülnézetbe törekszik, nem mindent látóvá, hanem kirekesztetté válik. Nem tudja: a világból nem kell kivonulni ahhoz, hogy felulemelkedjünk rajta. A montaigne-i töredékességre a személyesség teljessége érdekében volt szükség, itt azonban a töredék margináliává válik: jegyzetekké egy soha meg nem írt könyv lapjainak szélén.

Megváltás és pokoljárás: egyik sem sikerülhet az őszinteség amaz értelmezésével, amelyhez Márai makacsul tapad. Heroizmusa végső soron saját individuumához való ragaszkodásában, önmagához való doktriner hűségében van. Tudja ugyan, hogy csak „ideig-óráig viselhetünk az életben álszakállt és ábruhákat” (9.), a maszknélküliség maszkjától vagy inkább retorikus pózától azonban ő sem tud szabadulni – attól a póztól, amely a kiváló korai regényeket követő egyik-másik művében mintha a kétségtelen írói hanyatlást próbálná ellensúlyozni. Hangja, akár az ókori görög színészeké, *per sona* jut el közönségéhez itt; mintha sorsa arra kényszerítené, hogy maszkját sose tehesse le, és hogy a színpadon sose hagyhassa el. Nem adatott meg neki a tudás, hogy a valódi őszinteség nem önmagunk végtelen feltárása, hanem azé, hogy nincs feltárnivaló: nem személyiségünket kell a maszk alól felfedni, hanem éppen a persona a maszk, amitől ha megszabadulunk, lényünk mélyéről ugyanaz a szempár tekint mindnyájunkra. Márai sztoicizmusa írói megváltatlanságának leple, az a lepel, mely egyszersmind a világ rettentő és reménytelen derűjét is elfedte előle.

Dolinszky Miklós

REND ÉS KALAND

*Márai Sándor: Vendégjáték Bolzanóban
Akadémiai–Helikon, 1991. 205 oldal, 320 Ft*

A Márai-mű mindig dualitás, polaritás, feszültséget a valóban konzekvensen megélt végiggondolt ellentétek adják. Márait legtöbb művében – s valószínűleg magán-

életében is – leginkább egy dolog izgatja: a harmónia és a diszharmónia kettőse, a Rend és a Kaland viszonya, talán lehetséges harmóniája. A Rend és a Kaland variációit, alternatíváit, értelmét írta változó hangsúllyal műveiben. A Rend inkarnációja, formája regényeiben a család, a házasság, a polgári rend, egy misztikus, fiktív, stilizált Rend, és leggyengébb műveiben már egyszerűen a fennálló társadalmi rend. A Kaland mozgásteret ezekkel szemben a tudatalatti, a magány, a szerelem, a zendülés, az ösztönök és az erőszak. A Rend és Kaland antagonisztikus vágyának kereszttjére vagyunk feszítve, ellentétes nosztalgiák, életstratégiák, vonzódások emésztenek, erről szól az egész életmű, a VÉNDÉGJÁTEK BOLZANÓBAN is.

Az első regény, A MÉSZÁROS még üszta képlet, móríci péld: a háború felszabadítja az elfojtott szadista ösztönöket, győz az eddig a hétköznapok rendjébe ölt anarchista indulat, a Kaland, amelyet az író itt még kételyek nélkül ítél el. A BÉBI, VAGY AZ ELSŐ SZERELEMBEN már megkezdődik a polgári értékrend, a Rend kétségbevonása. E freudi ihletésű analitikus sémaregény, mint oly sok társa, a tudatalatti kirobbanásáról szól, Kosztolányi modorában. A Kaland itt a torz szerelem formájában ítélődik el.

Egyik legjobb regényének, a ZENDÜLŐKnek képlete már tisztább, mert tágabb ölelésű. A Rend és a Kaland kettőse itt gazdagabban, társadalmilag hitelesebben motívált, míg a korábbi művekben a Rend pusztán csak egy rendezett élet rendjét jelentette, addig itt már konkrétan és ellenszenvesen a háborús társadalom társadalmi rendjét, hazug eszményeit. Ez ellen zendülnek a maturandus fiúk, és építik fel a maguk zárt, öncélú, tiszta játékeit, akár csak majd Cocteau-nál. A zendülés, a Kaland értelme világos, kiszakadni a környező világ hazug rendjéből.

A Kaland egy másfajta inkarnációját, kiélési módját, az idegenség ízét vizsgálja Márai másik nagy regénye, az IDEGEN EMBEREK. A kötetlenség légkörét, a Rend hiányát, a kiszakadást, a tudatosan vállalt magány Kalandját, a szabadságét. A SZIGET ugyanennek a belső szabadságnak sokkal nagyobb igényű, és látványosabb megfogalmazása. Maga a Kaland itt a tudatosan kiélt ösztönök kalandja. Az erőszak mítoszát, Kalandját mutatja be hűvös